

MALI NORIŠKI SREBRNIKI S KONJIČKI*

PETER KOS

Ljubljana

Mali noriški srebrniki z lečastim izbočenjem na averu ter podobo konjička na reveru so v strokovni literaturi obravnavani kot novci karlsteinskega tipa,¹ poimenovani po najdišču Karlstein pri Reichenhallu (Berchtesgaden).² Pod ta naziv so uvrščali do pred kratkim vse male novce s konjički, bodisi realistično, bodisi stilizirano upodobljene, v levo ali desno ali pa s konjički, ki tipološko povsem odgovarjajo velikim vzhodno-noriškim srebrnikom, kar je metodično gotovo zgrešeno.

Šele M. Mackensen je pri objavi manjše zakladne najdbe iz Celja (verjetneje gre za novce iz reke Savinje!) male noriške srebrnike s konjički označil kot novce skupine karlsteinska zvrst, da bi s tem nakazal razliko med novci tipa Karlstein.³ Za novce tega tipa, najdene predvsem v Karlsteinu, je značilen skledičasti rever ter sama upodobitev konja v levo, pri katerem je glava z nazaj zavihanim dolgim ušesom nakazana z dvema pikama, povezanima s črto, rep pa se dviga navpično nad bunko, ki nakazuje zadnji del telesa, ter se nato skoro pravokotno lomi.⁴

Pri pripravljanju kataloga keltskih novcev Slovenije se je zaradi velike količine novcev karlsteinska zvrst, najdenih v reki Savinji v Celju, pokazala potreba izdelati detajlnejšo tipologijo, ki naj bi omogočala natančnejše določanje novcev tega tipa. Poimenovanje novcev po najdiščih sicer ni smotno,⁵ vendar zaradi ustaljene terminologije puščam oznako karlsteinska zvrst.

V osnovi delim novce karlsteinska zvrst v dve z rimskima številčkama označeni skupini: I. konjički v levo, II. konjički v desno in dodajam skupino III. Tipe in podtipe v okviru obeh skupin označujem z velikimi oz. malimi črkami. Tako bo mogoče morebitne nove tipe uvrstiti v okvir že obstoječe tipologije enostavno z uvedbo naslednje črke.

V naslednjem tipologijo podrobneje razlagam (primerjaj tab. I a in I b):

- I Konjiček v levo.
- IAa Konj v koraku ima razmeroma realistično upodobljeno telo in glavo z ušesom. Griva je iz drobnih pik, visoko dvignjen rep se spušča v štrenah.
- IAb Telo je zelo okorno, glava je le grobo nakazana, oboje še realistično. Griva je iz drobnih pik. Nerazgibane noge so iz paličastih elementov, na sklepih in kopitih poudarjene s pikami.

* Članek je razširjeno predavanje z numizmatičnega simpozija na temo: »Kovanje in kovnice antičnih in srednjeveških novcev«, ki je bil v Beogradu v organizaciji Narodnega muzeja od 30. I. do 1. II. 1975.

I A
a, b, c, d

I B1
a, b

I B2
a, b, c

I C1
a, b, c, d

I C2
a, b

I D
a

I E
a, b

II A
a, b

II B
a

III A

Tab. Ia — Taf. Ia

I A

a

b

c

d

I B1

a

b

I B2

a

b

c

I C1

a

b

c

d

I C2

a

b

ID

a

IE

a

b

II A

a

b

II B

a

III A

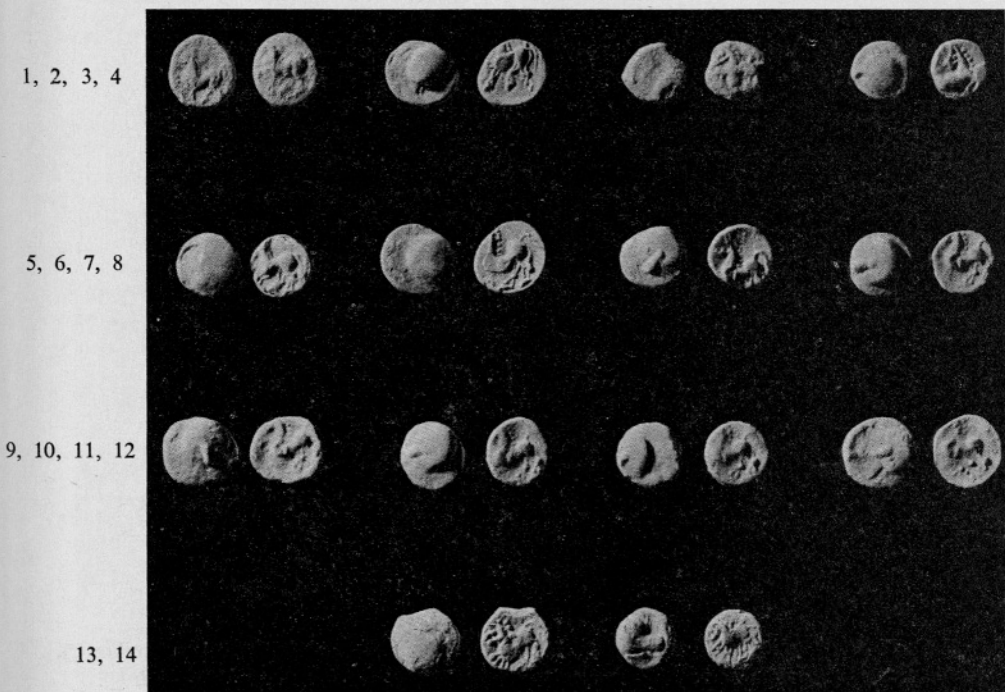

Tab. Ib — Taf. Ib

- IAc Telo je še okorneje upodobljeno. Upognjeno glavo predstavlja debela črta. Griva je iz pik. Okorne noge so iz debelih črt.
- IAd Telo je iz dveh med seboj povezanih bunk, še vedno razmeroma realistično upodobljeno. Iz sprednjega dela telesa izhaja močan vrat, ki se nato tanjša in konča z dvema pikama, ki nakazujeta sklonjeno glavo. Griva je iz drobnih pik. Noge iz paličastih elementov, na členkih in kopitih poudarjene s pikami, ustvarjajo vtis skoka.
- IB1a Telo je iz dveh bunk, povezanih s širšim segmentom. Vrat ima obliko tanke črte z dvema pikama, ki nakazujeta glavo. Griva je iz večjih pik. Noge iz paličastih elementov imajo členke in kopita nakazana s pikami in ustvarjajo vtis teka.
- IB1b Kot IB1a, glava je zelo sklonjena, noge so zelo razgibane, saj se sprednja leva in zadnja desna noga s kopiti skoraj dotikata.
- IB2a Telo je iz dveh ločenih bunk. Vrat v obliki tanke črte se konča z dvema pikama, ki nakazujeta glavo. Griva je iz pik. Noge iz paličastih elementov, na katerih so členki in kopita nakazana s pikami, ustvarjajo vtis koraka.
- IB2b Kot IB2a, le sprednje in zadnje noge so upognjene v ostrem kotu in vzbujajo vtis teka.
- IB2c Kot IB2b. Noge so iz debelejših paličastih elementov, členki in kopita so nakazana z debelimi pikami, glava je zelo sklonjena.
- IC1a Telo je iz dveh bunk, povezanih s segmentom. Vrat je nakazan s tenko črto, ki se na najvišjem delu nadaljuje v majhno uho. Spodaj je odebelitev, ki nakazuje glavo. Griva je iz treh pik. Zelo razgibane noge, ki ustvarjajo vtis teka, so iz paličastih elementov ter so na členkih in kopitih poudarjene s pikami.
- IC1b Kot IC1a. Vrat predstavlja tanka črta, zaključena z odebelitvijo, ki nakazuje glavo. Griva je iz pik.
- IC1c Kot IC1b. Vrat in glava sta iz debelejše črte, oz. pike.
- IC1d Kot IC1c. Noge so zelo razgibane, zadnja leva noga je upognjena skoraj v pravem kotu in se dotika sprednje desne noge.
- IC2a Telo je iz dveh ločenih bunk. Vrat je tanka, upognjena črta s piko, ki nakazuje glavo. Griva je iz pik. Razgibane noge so iz paličastih elementov, členki in kopita so poudarjena s pikami.
- IC2b Kot IC2a. Sprednja desna in zadnja leva noga, ki je upognjena v ostrem kotu, se skoraj dotikata. Griva iz pik se začne nad zadnjim delom telesa.
- IDa Telo predstavljata dve bunki, ki se stikata, vrat debelejše pike, glavo pika. Griva je iz treh pik, ki se nekako stopničasto dvigujejo navpično nad sprednjim delom telesa. Noge so iz paličastih elementov, členki in kopita so nakazani s pikami. Sprednje noge so razmeroma dolge, zadnja leva noga je upognjena v pravem kotu.
- IEa Telo tvorita dve grobi, ločeni bunki. Vrat je nakazan s črto, debela pika na koncu nakazuje glavo. Griva je iz treh debelih, stikajočih se pik. Po dve debeli piki predstavljata noge. Rep je tanjša črta, prislonsena na zadnji del telesa.
- IEb Telo je iz dveh grobih, ločenih bunk, katerih prva se nadaljuje v debel vrat. Pod njim je manjša pika, ki z gornjim delom vratu nakazuje glavo. Griva je iz debelih pik. Noge so iz po dveh debelih pik.
- II Konjiček v desno.⁶
- IIAa Realistično upodobljen konj v koraku. Griva je iz drobnih pik. Rep je iz tanke, padajoče črte.
- IIBa Kot IIAa. Pod trebuhom konja je pika.
- IIBb Telo je iz dveh bunk, povezanih s segmentom. Vrat je upognjena črta, ki se konča z bunko, ki nakazuje glavo. Griva je iz pik. Noge so iz paličastih elementov, na členkih poudarjene s pikami.

III A V literaturi o keltski numizmatiki je še nepoznan novc, na katerem sta upodobljena dva zadnja dela konjskega telesa, obrnjena drug proti drugemu. Do take spremembe osnovnega motiva gotovo ni prišlo le pri ponovnem vrezovanju pečata. Verjetno gre za poseben tip novca, saj si težko predstavljamo, da bi pečato-rezec ne razumel osnovnega lika (konjička).

Pri izdelavi tipologije me je vodilo načelo, da je šel razvoj od realističnih predstavitev konjičkov k bolj stiliziranim. Tako sodijo novci skupine IAa z realistično upodobljenimi konjički gotovo na začetek tipologije, o čemer priča že višja povprečna teža kot pri

Tab. II — Taf. II

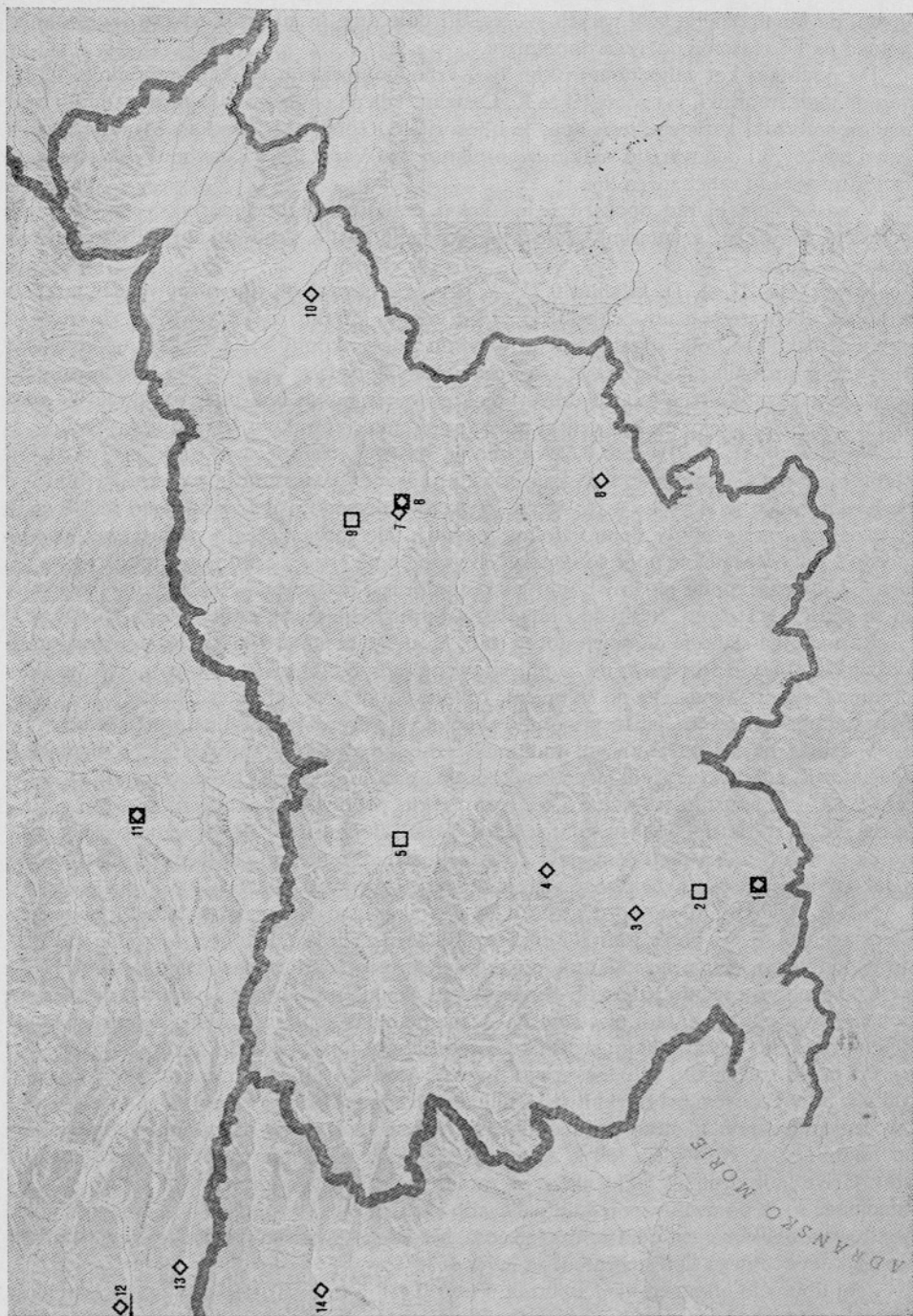
1 Pokrajinski muzej Celje (CE) 2701; 0,735 g, 12 h	7 CE 2581; 0,488 g
2 CE 2563; 0,680 g	8 CE 2620; 0,505 g
3 CE 2465; 0,347 g	9 CE 2575; 0,429 g
4 CE 2497; 0,400 g	10 CE 2420; 0,547 g
5 Ljubljana, Numizmatični kabinet (LJ) 33; 0,39 g	11 CE 2488; 0,520 g
6 LJ 3; 0,60 g	12 CE 2716; 0,540 g
	13 CE 2432; 0,410 g
	14 CE 2484; 0,500 g

ostalih.⁷ Sledijo konjički skupine IB1, za katere je Mackensen ugotovil, da sodijo na začetek mlajšega zahodno-noriškega kovanja srebrnikov.⁸ Izdelava podrobnejše relativne kronologije za ostale tipe že zaradi tehničnih razlogov verjetno ne bo mogoča.⁹

Čeprav je določanje novcev tipa karlsteinska zvrst včasih zaradi dejstva, da na majhnem surovcu manjka kakšen za tipologijo važen del telesa (npr. glava ali noge), otežkočeno,

Sl. 1. Karta razprostranjenosti novcev karlsteinska zvrst \diamond in vzhodnonoriških malih srebrnikov \square .
 Abb. 1. Verbreitungskarte der Münzen von Gruppe der Karlsteiner Art \diamond und ON — Kls \square .

— 1) Trnovo pri Ilirski Bistrici (1 Karl. A., 1 VN): W. Šmid, Die Keltenmünzen des Rudolfinums. Landesmuseum Rudolfinum in Laibach. *Bericht für das Jahr 1906* (1907) 38, Nr. 2, 3, Taf. 2, 3 [dalje citiram — *im folgenden* Šmid (1907)]. — 2) Šilentabor (1 kom. — *St.*): Šmid (1907) 44, Nr. 33. — 3) Šmihel pri Hrenovicah (1 kom.—*St.*): Šmid (1907) 40, Nr. 12. — 4) Vrhnika (4 kom.—*St.*): C. Deschmann, Ueber Funde von gallischen Münzen und anderer Gegenstände bei Ober-Laibach *MZK* 13 (1887) CXLIII, Fig. 3; 1, 2, 5, 8; Šmid (1907) 43, Nr. 28—31. — 5) Kranj (1 kom.—*St.*): A. Valič, *VS* 13—14 (1970) 193. — 6) Mihovo (1 kom. —*St.*): Šmid (1907) 40, Nr. 14. — 7) Spodnji Lanovž (6 kom.—*St.*): A. Luschin von Ebengreuth, Neue Funde von Keltenmünzen aus Steiermark, *MZK* 5 (1906) 190, Nr. 5. — 8) Celje (330 Karl. A., 76 VN). — 9) Lemberg (2 kom. — *St.*) — 10) Spodnja Hajdina pri Ptuj (1 kom.—*St.*). — 11) Magdalensberg (50 Karl. A., 1 VN): H. Bannert und G. Piccottini, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Österreich, Kärnten 1: Die Fundmünzen vom Magdalensberg* (Kärntner Museumsschriften 52, Klagenfurt 1972). — 12) Aguntum (2 kom.—*St.*): G. Dembski, Die keltischen Fundmünzen von Aguntum, *NZ* 86 (1971) 43—50, Taf. 8; 2, 3. — 13) Gurina (4 kom.—*St.*): R. Paulsen, *Die Münzprägungen der Boier* (Leipzig/Wien 1933), Bd. 2, Taf. 27; 654—657. — 14) Moggio (1 kom.—*St.*): R. Paulsen (1933) Bd. 2, Taf. 27, 652.

upam, da bo tipologija svoj namen — olajšati določanje in citiranje novcev — izpolnila, gotovo pa bo sčasoma doživela dopolnitve.

Da podobno kot zahodno-noriškim tudi vzhodno-noriškim velikim srebrnikom odgovarjajo mali srebrniki, je ugotavljal že K. Castelin,¹⁰ da pa najdemo take primerke tudi med malimi srebrniki karlstajnskega tipa, je opozoril R. Göbl,¹¹ M. Mackensen pa je objavil nekaj novcev, ki odgovarjajo velikim srebrnikom tipa Varaždin,¹² Samobor A/B, očesnega, razkuštranega in zabrisanega tipa.¹³

V naslednjem bi rad opozoril še na nekaj zanimivih malih srebrnikov, najdenih na področju Slovenije, s katerimi se spekter poznanih malih vzhodno-noriških srebrnikov znatno razširja.

Novec (tab. II, sl. 1), ki tehta 0,735 g, je razmeroma slabo ohranjen, vendar je kljub temu na obeh straneh novca razločno viden konj v koraku na levo.¹⁴ Konj na sprednji strani je nekoliko bolje ohranjen, telo, glava in noge s kopiti so realistično upodobljeni. Griva je iz drobnih pik, rep pa je visoko dvignjen in pada v štrengah. Na sprednjem delu telesa je nakazana prsna muskulatura. Konj na reveru novca ima podobne tipološke značilnosti, ki dovoljujejo, da tudi celjski novec pripišemo srebrnikom Varaždin A tipa.¹⁵

Novec (tab. II, sl. 2) s težo 0,680 g ima na sprednji strani lečasto izbočenje, na zadnji strani pa je razgibano upodobljen konj v teku na levo. Glava zaradi decentriranosti ni več na novcu, viden je le vrat z grivo iz pik. Telo je realistično prikazano, prsno mišičevje je nakazano s tremi, čeprav slabo vidnimi pikami. Zelo močan pregib zadnje leve noge se zajeda v telo. Razgibane noge so iz po dveh vzporednih črt, na členkih so poudarjene s pikami, kljukasta kopita pa so v obliki na ven odprtega polmeseca. Rep je visoko dvignjen in se spušča v štrengah. Stilistično odgovarja novcu velikim srebrnikom tipa Đurđevac.¹⁶

Razmeroma slabo je ohranjen novec (tab. II, sl. 3), ki tehta 0,347 g. Na sprednji strani opazimo neznatno izbočenje, na zadnji strani pa je upodobljen konj v levo. Telo je sicer precej zabrisano, vendar ga po sklonjeni, trikotniško oblikovani glavi z naprej obrnjenim, rogu podobnim ušesom, lahko pripišemo skupini velikih srebrnikov tipa prestasto uho A.¹⁷

V celjski najdbi so zastopani tudi mali vzhodno-noriški srebrniki, ki po tipoloških značilnostih odgovarjajo velikim srebrnikom tipa prestasto uho B. Na novcu (tab. II, sl. 4) teže 0,400 g z lečastim izbočenjem ter malo, zrklju podobno izboklino na sprednji strani, je na zadnji strani upodobljen konj v levo. Zaradi decentriranosti ter slabe ohranjenosti novca je dobro vidna predvsem glava. Na vsaki strani gobca se zaključuje s piko, uho je visoko dvignjeno, oko je nakazano s piko. Griva je iz drobnih pik.¹⁸

Novec, najden v Šilentaboru s težo 0,39 g¹⁹ (tab. II, sl. 5), neznatno izbočen na aversu, predstavlja na reveru konja v koraku na levo. Glave ni na novcu, telo je razmeroma realistično upodobljeno, prsna muskulatura je nakazana s tremi izredno plastičnimi pikami. Noge so iz po dveh vzporednih paličastih elementov, na členkih poudarjene s pikami, kopita pa so polmesečaste oblike. Zaradi plastično nakazane prsne muskulature, oblike telesa ter kopit lahko pripišemo novcu velikim srebrnikom zabrisanega tipa s pečatom za rever 161.²⁰

Pri malih srebrnikih, ki odgovarjajo novcem očesnega tipa, ločimo celo več pečatov.²¹ Tako je bil v Trnovem pri Ilirski Bistrici najden novec s težo 0,60 g²² (tab. II, sl. 6) z lečastim izbočenjem na sprednji strani ter upodobitvijo vitkega, realistično prikazanega konja v levo na zadnji strani. Hrbtencični lok je zelo upognjen in se nadaljuje v vitek, visoko dvignjen vrat. Griva je iz drobnih pikic, glava pa zaradi premajhnega surovca ni na novcu. Razgibane noge so iz po dveh vzporednih paličastih elementov, ki se na členkih združijo v piko, kopita so v obliki na ven odprtega polmeseca. Navedene karakteristike odgovarjajo velikim srebrnikom očesnega tipa s pečatom za rever 163.²³

Zelo dobro je ohranjen mali srebrnik s težo 0,488 g (tab. II, sl. 7), ki ima na sprednji strani lečasto izbočenje, z zrklju podobno majhno izboklino. Na zadnji strani je upodobljen

konj v koraku na levo. Vrat je masiven in nosi visoko vzravnano glavo z dvignjenim ušesom. Griva je nakazana s pikami, rep je visoko dvignjen in pada v štrenah. Hrbtencični lok je zelo upognjen, na sprednjem delu telesa je nakazana prsna muskulatura. Na omenjenem novcu so noge le delno prikazane. Pač pa so prikazane na skupini novcev, pečatno identičnih z omenjenim novcem. Novci tehtajo 0,505 g, 0,547 g, 0,429 g, 0,520 g in 0,540 g (tab. II, sl. 8—12) in imajo prav tako isti pečat. Vitke, visoke noge so nakazane s po dvema vzporednima črtama, ki se na členkih združita v piko, široka kopita imajo obliko polmeseca. Po vseh tipoloških značilnostih (lamini podobna glava, prsna muskulatura, ki pa ni niti iz pik niti iz poševnih črt) lahko novce pripišemo velikim srebrnikom očesnega tipa s pečatom za rever 163 Z.²⁴

Novce (tab. II, sl. 13) teže 0,410 g ima na sprednji strani lečasto izbočenje, na zadnji strani pa je upodobljen konj v koraku na levo. Telo je razmeroma okorno. Glava na nizkem vratu ima s piko nakazano oko, s pikama se končuje tudi konjski gobec. Uho je koničasto in usmerjeno naprej. Griva je iz drobnih pik, rep se spušča v obliki dveh vzporednih črt. Noge so iz po dveh vzporednih paličastih elementov, členki so poudarjeni s pikami, kopita pa so v obliki na ven odprtega polmeseca. Stilistično odgovarja konj upodobitvam na novcih očesnega tipa s pečatom za rever 167.²⁵

Velikim srebrnikom razkuštranega tipa odgovarja mali novce (tab. II, sl. 14) s težo 0,500 g, na sprednji strani izbočen v obliki nekakšnega geometrijskega lika (polkrog, v katerega se zajeda kvadrat) na zadnji strani pa s konjem v koraku na levo. Telo je razmeroma masivno, na kratkem vratu je sklonjena, ovalna glava z očesom v obliki pike. Griva je iz drobnih pik. Noge so iz po dveh vzporednih črt, ki so na členkih združene in se končajo z rahlo polmesečastimi kopiti. Te karakteristike so značilne za novce razkuštranega tipa s pečatom za rever 176.²⁶

Vzhodno-noriški mali srebrniki so podrobneje obdelani na drugem mestu.²⁷ Z obravnavanimi nekaj primeri sem hotel le opozoriti, da skoraj za vse vzhodno-noriške velike srebrnike že poznamo ustrezne male novce in da s podrobno primerjavo pečatov tudi pri le-teh lahko zasledujemo njihov razvoj.

Podrobneje se tu v kronološke probleme nimam namena spuščati. Poudaril bi le, da mali vzhodno-noriški srebrniki kot drobiž odgovarjajočih velikih srebrnikov z le-temi gotovo tudi časovno sovpadajo. Zato lahko črtamo tako Pinkovo²⁸ kot Castelinovo²⁹ datacijo kovanja omenjenih srebrnikov.

Karta razprostranjenosti novcev tipa karlsteinska zvrst in malih vzhodno-noriških srebrnikov (sl. 1) nam jasno kaže, da so omenjeni novci, zlasti še vzhodno-noriški mali srebrniki, izrazita posebnost vzhodno-noriškega prostora. Izredna koncentracija novcev s konjički na področju Celja, precejšnje število novcev, izkovanih z istim pečatom ter najdba dveh surovcev teže 0,833 g in 0,524 g v reki Savinji v Celju, dovoljuje domnevo, da je bila na področju Celja kovnica omenjenih malih srebrnikov. Hkrati pa opozarjam, da bomo o kovnici z vso gotovostjo lahko govorili šele takrat, ko bodo za to na voljo oprijemljivi arheološki dokazi.³⁰

¹ K. Pink, *Keltisches Silbergeld in Norikum*, *WPZ* 24 (1937) 54. Isti, *Die keltischen Münzen vom Magdalensberg, Carinthia I* 148 (1958) 139.

² H. F. von Koblitz, *Funde keltischer Münzen bei Reichenhall und im Kronlande Salzburg*, *NZ N. F.* 3 (1910) 33—36

³ M. Mackensen und E. Wankmüller, *Ein Depotfund norischen Kleinsilbers aus Celje* *JNG* 23 (1973) 78 op. 3.,

⁴ H. F. von Koblitz, *NZ N. F.* 3 (1910) Taf. 4; 6, 7. R. Paulsen, *Die Münzprägungen der Boier* (Leipzig/Wien 1933) Bd. 2, Taf. 27; 620—628.

⁵ Primerjaj preimenovanje novcev tipa Gurina v tip Magdalensberg — K. Pink, *WPZ* 24 (1937) 54. Isti, *Carinthia I* 148 (1958) 140.

⁶ Opozarjam, da je ta del tipologije verjetno nepopoln, ker je novcev te skupine zelo malo.

⁷ R. Paulsen, *Die Münzprägungen der Boier* (Leipzig/Wien 1933) Bd. 1, 70.

⁸ M. Mackensen, Zur westnordischen Kleinsilberprägung, *JNG* 23 (1973) 87—88, Taf. 7, 2 a—b.

⁹ Cf. R. Göbl, Typologie und Chronologie der keltischen Münzprägung in Noricum. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-Hist. Klasse, *Denkschriften* Bd. 113 (1973) 48 (dalje citiram *TKN*).

¹⁰ K. Castelin, K mincovnictví norických Keltů, *Numismatické listy* 20 (1965) 1—9. Isti, Keltische Tetradrachmen und ihre Teilstücke in Noricum, *Numizmatičke vijesti* 15 (1968) 37—44. Isti, Keltische tetradrahme i njihovi dijelovi u Norikumu, *Bilten Hrvatskog numizmatičnog društva* 9 (mart 1971) 1—6.

¹¹ *TKN* 47.

¹² M. Mackensen, Ein nicht ediertes ostnordisches Kleinsilberstück, *JNG* 22 (1972) 7—9.

¹³ M. Mackensen und E. Wankmüller, Ein Depotfund norischen Kleinsilbers aus Celje, *JNG* 23 (1973) 77—85, Taf. 6, 68—72.

¹⁴ M. Mackensen, *JNG* 22 (1973) 7—9, Taf. 1, 1a—b, objavlja kot drobiž velikih srebrnikov tipa Varaždin podoben novcu, na katerem je na srednji strani upodobljen konj v desno, na zadnji strani pa podoben konj v levo.

¹⁵ *TKN* Taf. 19; 2, 3.

¹⁶ *TKN* Taf. 25, 10.

¹⁷ *TKN* Taf. 33; 23—32.

¹⁸ *TKN* Taf. 34.

¹⁹ W. Šmid, Die Keltenmünzen des Rudolfinums. Landesmuseum Rudolfinum in Laibach. *Bericht für das Jahr 1906*, (1907) 44, Nr. 33, dalje citiram Šmid (1907).

²⁰ *TKN* Taf. 35; 5—22.

²¹ Glej tudi M. Mackensen und E. Wankmüller, *JNG* 23 (1973) 83, Taf. 6, 68.

²² Šmid (1907) 38, Nr. 3, Taf. 2, 3.

²³ *TKN* Taf. 36; 2—7.

²⁴ *TKN* Taf. 36; 8—10.

²⁵ *TKN* Taf. 36; 17, 18.

²⁶ *TKN* Taf. 39; 28—32.

²⁷ P. Kos, Keltski novci Slovenije, Situla (v pripravi).

²⁸ K. Pink, *Carinthia I* 148 (1958) 143 stavlja kovanje novcu karlsteinskega tipa v čas nekaj po letu 80 pr. n. št.

²⁹ K. Castelin, Wann endete der keltische Münzumlau in Österreich? *MÖNG* 17 (1971) 13. Isti, Zur Datierung der spät-nordischen Kleinsilbermünzen, *SM* 21 (1971) 36. Isti, Spät-keltische »Didracmen« in Noricum und im Karpatenbecken, *SM* 22 (1972) 47. Isti, Wann endete der keltische Münzumlau in Manching?, *SM* 23 (1973) 124 — kovanje teh novcu stavlja v zadnjo četrtino prvega stoletja pr. n. št.

³⁰ Cf. tudi M. Mackensen, The State of Research on the »Noric« Silver Coinage, *World Archaeology* 6 (1975), 252.

NORISCHE KLEINSILBERMÜNZEN MIT PFERDCHEN

Zusammenfassung

Norische Kleinsilbermünzen mit Linsenkopf oder Buckel auf dem Avers und Pferdchen auf dem Revers wurden bis vor kurzem in der Fachliteratur als Karlsteiner Typ bezeichnet.¹ Unter dieser Benennung wurden alle Münzen mit Pferdchen nach links oder rechts gerichteten, sowohl die naturalistischen wie auch die schon stilisierten Formen und diejenigen Münzen, die »ostnordischen« Großsilbermünzen entsprechen, eingereiht. Erst M. Mackensen und E. Wankmüller haben die Karlsteiner-Typen bei der Vorlage eines Depotfundes norischen Kleinsilbers aus Celje in Karlsteiner Art umbenannt sowie eine »naturalistische Variante« von der Menge der bereits stärker stilisierten Formen abgesetzt, um eine Verwechslung mit dem Typ Karlstein zu vermeiden.³

Der Verf. hatte bei der Vorbereitung des Katalogs der keltischen Münzen Sloweniens die Gelegenheit, eine differenzierte Typologie der Kleinsilbermünzen der Karlsteiner Art zu erarbeiten.

Die Münzen lassen sich in zwei Hauptgruppen teilen: I. Pferdchen links und (seltener) II. Pferdchen rechts (siehe Taf. 1a — b). Die Typen einer Gruppe sind mit großen Buchstaben bezeichnet (z. B. I A — E; II A — B); möglicherweise neu auftretende Typen lassen sich durch die Einführung eines neuen Buchstabes leicht in die bestehende Typologie einreihen (z. B. I F bzw. II C).

I Pferdchen links.

IAa Schreitendes Pferd mit naturalistisch dargestelltem Leib und Kopf mit spitzem Ohr. Die Mähne besteht aus kleinen Kugeln; der Schwanz besteht aus einem Strang.

- IAb Ähnlich wie IAa, aber etwas unförmiger; der Kopf zeigt keine Ohren.
- IAc Der Leib wirkt noch unförmiger. Der gebogene Kopf wird durch eine am Ende leicht verdickte Linie dargestellt. Punktmähne aus kleinen Kugeln. Die Beine bestehen aus relativ starken Linien.
- IAd Naturalistisch ausgeführter Leib; der Kopf wird von zwei Kugeln, die Mähne von kleinen Kugeln gebildet.
- IB1a Der Leib besteht aus zwei Kugeln, die durch einen Steg verbunden sind. Der Hals wird durch eine dünne Linie dargestellt, der Kopf von zwei Kugeln gebildet. Die Mähne besteht aus Kugeln, die größer wie bei IA sind. Die angewinkelten Vorder- und Hinterbeine werden von stabförmigen Elementen, die Kniegelenke und Hufe von kleinen Kugeln gebildet.
- IB1b Ähnlich wie IB1a, aber mit stark angewinkelten Beinen (rechte Vorder- und linke Hinterbeine berühren sich beinahe) und nach unten gebeugtem Hals.
- IB2a Der Leib besteht aus zwei größeren, getrennten Kugeln. Den Hals bildet eine dünne Linie; am oberen Ende des Halses ist eine kleine Kugel, die mit einer weiteren Kugel den Kopf formt. Die Mähne wird von kleinen Kugeln gebildet. Die Beine setzen sich aus stabförmigen Elementen und kleinen Kugeln als Kniegelenke und Hufe zusammen.
- IB2b Ähnlich wie IB2a, aber mit stark angewinkelten Beinen. Die Beine, von denen das linke Hinterbein stark angewinkelt ist, setzen sich aus stabförmigen Elementen und kleinen Kugeln als Kniegelenke und Hufe zusammen.
- IB2c Ähnlich wie IB2b, aber mit stark gebeugtem Hals und etwas unförmigeren Beinen.
- IC1a Der Leib besteht aus zwei größeren Kugeln, die durch einen Steg verbunden sind. Der längliche Kopf zeigt ein spitzes Ohr. Punktmähne. Die angewinkelten Beine bestehen aus stabförmigen Elementen, die Kniegelenke und Hufe werden als kleine Kugeln dargestellt.
- IC1b Ähnlich wie IC1a. Der längliche Kopf erscheint als Verdickung des Halsendes.
- IC1c Ähnlich wie IC1b, aber mit kugelförmigem Kopf.
- IC1d Ähnlich wie IC1c, aber mit stark angewinkelten Beinen.
- IC2a Der Leib besteht aus zwei größeren, getrennten Kugeln. Der Kopf wird am Ende des gebogenen, mit Punktmähne versehenen Halses von einer Kugel gebildet. Die angewinkelten Beine bestehen aus stabförmigen Elementen, die Kniegelenke und Hufe werden von kleinen Kugeln gebildet.
- IC2b Ähnlich wie IC2a. Rechtes Vorder- und linkes Hinterbein, das rechtwinklig gebogen ist, berühren sich fast. Die Punktmähne setzt schon an der hinteren der beiden Kugeln des Leibes an.
- IDa Der Leib besteht aus zwei Kugeln. Der Hals wird von dicken Kugeln, der Kopf von einer kleinen Kugel gebildet. Die von kleinen Kugeln gebildete Punktmähne setzt senkrecht über der vorderen Kugel des Leibes an.
- IEa Der Leib besteht aus zwei großen Kugeln. Der Kopf wird am Ende des Halses von einer größeren Kugel, die Punktmähne von drei größeren Kugeln gebildet. Die Beine werden je durch zwei größere Kugeln dargestellt.
- IEb Ähnlich wie IEa, aber die vordere Kugel des Leibes geht in den Hals über.
- II Pferdchen rechts. (Die Typologie der Gruppe II. scheint wegen der kleineren Quantität bekannter Stücke wohl noch nicht vollständig zu sein.)
- IIAa Naturalistisch dargestelltes Pferd. (Ähnlich wie IA, aber seitenverkehrt.)
- IIAb Ähnlich wie IIAa, aber zwischen den Vorder- und Hinterbeinen des Pferdes befindet sich ein Punkt.
- IIBa Der Leib besteht aus zwei, durch einen Steg verbundenen Kugeln. Kugelförmiger Kopf und Punktmähne. Die angewinkelten Beine bestehen aus stabförmigen Elementen, die Kniegelenke und Hufe werden von kleinen Kugeln gebildet.

IIIA Zwei spiegelbildlich dargestellte Pferdehinterteile mit angewinkelten Hinterbeinen, die aus stabförmigen Elementen bestehen und deren Kniegelenke und Hufe von kleinen Kugeln gebildet werden.

Grundlage der Abfolge war die Entwicklung von feiner, naturalistischer zu stilisierter Darstellung. Auf diese Weise wurde die »naturalistische Variante« (IA) vorangestellt. Die Pferdchen IB1 entsprechen dem Beginn der jüngeren westnorischen Schicht.⁸ Das Aufsetzen einer detaillierter relativ — chronologischer Abfolge der restlichen Typen wird wahrscheinlich schon aus technischen Gründen nicht möglich sein.

Im folgenden stellt der Verf. einige bisher nicht bekannte »ostnorische« Kleinsilbermünzen vor. Das »ostnorische« Kleinsilber wird an anderer Stelle ausführlicher bearbeitet werden;²⁷ hier soll nur betont werden, daß »ostnorische« Kleinsilbermünzen nicht nur einzelnen Typen der entsprechenden Großsilberprägung sondern sogar einzelnen Reversstempeln der Tetradrachmenprägung zugeordnet werden können (siehe Beispiel für Augentyp — Stamm).

Die Münze (Taf. II, Abb. 1) von 0,735 g Gewicht zeigt beiderseits ein naturalistisch dargestelltes Pferd im Trab nach links und entspricht aufgrund typologischer Kriterien den Großsilbermünzen des Typ Varždin A¹⁵. Die Münze (Taf. II, Abb. 2) mit einem Gewicht von 0,680 g mit einem Linsen-kopf auf der Vorderseite zeigt auf der Rückseite ein nach links schreitendes Pferd — dessen Kopf wegen des zu kleinen Schrötlings nicht sichtbar ist — mit naturalistischem Leib sowie der wohl als Kugelgelenk dargestellten Brustmuskulatur und Sichelhufen. Das rechte Vorderbein ist stark angehoben. Stilistisch kann dieses Stück den Großsilberprägungen des Typ Đurđevac zugewiesen werden.¹⁶

Bekannt sind die folgenden Teilstücke: die Münze vom Typ Brezelohr/A — (Taf. II, Abb. 3) mit einem Gewicht von 0,347 g zeigt auf der Rückseite ein Pferd mit dreieckigem Kopf mit hornartigem Ohr;¹⁷ diejenige vom Typ Brezelohr/B — Gruppe (Taf. II, Abb. 4) wiegt 0,400 g und zeigt auf der Rückseite ein Pferd mit Zangenkopf mit spitzem Ohr¹⁸ und diejenige vom Verschwommenen Typ (Taf. II, Abb. 5) mit Gewicht von 0,39 g zeigt ein naturalistisch dargestelltes Pferd mit dem sog. Kugelgelenk, zweilinigem Schwanz und Plattenhufen am Ende der Beine, die jeweils aus zwei parallelen, stabförmigen Elementen geformt sind.²⁰ Beim Augentyp — Stamm kann man die entsprechenden Teilstücke von verschiedenen Rückseitenstempeln unterscheiden. So entspricht stilistisch den Großsilbermünzen mit Reversstempel 163 das Kleinsilberstück (Taf. II, Abb. 6).²³ Die Münzen (Taf. II, Abb. 7—12), die stempelgleich sind, kann man aufgrund typologischer Merkmale (Lamaköpfiges Pferd; Brustmuskulatur, aber ohne Kugeln und Rippenzug) den Großsilbermünzen vom Augentyp — Stamm mit Reversstempel 163 Z zuweisen.²⁴ Auf der Münze (Taf. II, Abb. 13) mit einem Gewicht von 0,410 g ist ein Pferd mit durchgebogener Wirbelsäule, Zangenkopf mit nach vorne gerichtetem spitzem Ohr, Plattenhufen und zweilinigem Schwanz dargestellt. Es liegt nahe, daß es sich um ein Teilstück der Großsilbermünzen des Augentyp — Stammes mit Reversstempel 167 handelt.²⁵ Aufgrund typologischer Kriterien kann man das Kleinsilberstück (Taf. II, Abb. 14), das 0,500 g wiegt, als Teilstück der Wuschelkopf — Gruppe bezeichnen.²⁶

Aus der Verbreitungskarte der Münzen der Karlsteiner Art und des »ostnorischen« Kleinsilbers (Abb. 1), ist klar ersichtlich, daß die erwähnten Münzen die Eigenheit des ostnorischen Raumes sind. Eine Konzentration der Kleinsilbermünzen mit Pferdchen im Bereich von Celje, die zahlreichen stempelgleichen Münzen — besonders »ostnorisches« Kleinsilber — und die Funde von zwei Schrötlingen mit einem Gewicht von 0,833 g bzw. 0,524 g im Savinjafluss in Celje erlauben die Vermutung, daß sich in diesem Bereich eine Münzstätte der Kleinsilbermünzen mit Pferdchen befunden haben könnte. Es muss jedoch betont werden, daß die Annahme einer Münzstätte erst mit archäologischen Mitteln bewiesen werden muss.³⁰